

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Андріяка Г. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ЛІКАРНЯНІ УСТАНОВИ ЗЕМСТВ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ЛІКВІДАЦІЇ ЕПІДЕМІЇ ХОЛЕРИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розкрито діяльність медичного персоналу лікарняних установ земств Київської губернії у наданні медичної допомоги та проведення просвітницької роботи серед населення для ліквідації та запобігання поширенню епідемії холери.

Ключові слова: земство, медичні установи, епідемія, просвітницька діяльність.

Удосконалення й поліпшення системи охорони здоров'я в Україні потребує більш ґрунтовного аналізу перевірених часом підходів та методів роботи у наданні більш якісної та доступної медичної допомоги населенню. Сьогодні, перед нашою державою, одним з першорядних завдань державотворчого процесу, постало завдання поліпшення соціально-побутових умов та підвищення загального рівня життя громадян. Тому, слід звернути увагу на досвід органів самоврядування, що з середини ХІХ ст. вели активну діяльність у покращенні охорони здоров'я населення. Адже, їх досвід роботи у медичній сфері виявився неабияким здобутком і може бути корисним й на сучасному етапі реформування цієї галузі.

Актуальність та наукова новизна цієї проблеми полягає у відсутності ґрунтовних праць, присвячених досягненню медичних установ земств в охороні здоров'я населення. Про цей напрям діяльності органів самоврядування писали такі відомі дослідники з історії земської медицини як: Б. Веселовський, Г. Влайков, С. Ігумнов, Т. Львов, І. Полнер та ін., але їх праці містять лише загальну характеристику роботи земських установ, щодо ліквідації епідемій інфекційних хвороб серед населення [3; 13; 15; 19].

Наша мета полягає у всебічному вивченні процесу становлення та розвитку земської медицини в Україні, зокрема в Київській губернії, як однієї з найважливіших соціальних галузей. З огляду на поставлену мету визначено коло завдань: розкрити причини розповсюдження епідемії; охарактеризувати стан соціального та матеріального забезпечення медичних працівників; з'ясувати, які заходи були застосовані у подоланні небезпечних хвороб.

Досвід минулих холерних епідемій у Київській губернії другої половини ХІХ ст., що супроводжувалися великою смертністю, поставив перед

адміністрацією губернії завдання стосовно негайного впровадження ефективних медичних заходів щодо подолання цих негативних наслідків. У серпні 1892 року Київським губернським правлінням було створено тимчасову організацію – санітарно-виконавчу комісію для боротьби з епідеміями, яка згодом стала постійною. Для новоствореної структури губернською адміністрацією було вироблено цілу низку розпоряджень стосовно боротьби з епідемією. Відкривались такі установи, зазвичай, у великих містах та в повітах при кожній лікарняній дільниці. Членами таких організацій були місцеві лікарі, представники з адміністративного апарату, священнослужителі та інші [13, с. 9; 18, с. 21].

На основі певного досвіду медицини у дослідженні та боротьбі з холерним вібрионом, було вироблено протихолерні заходи: найретельнішим способом перевіряли всіх хворих осіб; проводили ізоляцію хворого від здорового люду; слідували, щоб всі особи, які приходили до хворого їх одяг, посуд та інші предмети не були у загальному користуванні; влаштовували при кожному лікарняному пункті ізольоване приміщення на випадок прибуття хворих, такими приміщеннями могли слугувати існуючі інфекційні відділення чи спеціально найняті відокремлені будівлі; збільшували постійний фельдшерський персонал повітових лікарень та найбільш великих дільниць; закуповували обладнання, дезінфікуючі камери й медикаменти для тимчасових лікарень; проводили санітарно-просвітницьку діяльність серед населення; організовували та утримували епідемічні загони; відряджали спеціалістів-бактеріологів у місця масового зараження людей і т.п. [6, с. 10-12; 7, с. 13; 8, с. 4-5; 21, с. 24, 59]

Найбільш певну користь принесло створення у деяких місцевостях губернії їдалень та чайних, де дотримувалися необхідних санітарних норм обслуговування відвідувачів. Вони були відкриті, крім Києва, у містах Умані, Бердичеві, Смілі, Корсуні, Ходорковці, Шполі, Мокрій-Калигорці та інших. Слід зазначити, що ці заклади, головним чином, відкривались на кошти благодійників. В Умані та Бердичеві, за клопотанням київського губернатора для підтримки їдалень та чайних були виділені значні кошти. Загалом, на боротьбу з холерою у 1892–1893 рр. було витрачено понад 200 тис. рублів [7, с. 18; 18, с. 19].

Для удосконалення вказаних протихолерних заходів, й враховуючи важкі умови життя та побуту населення, були прийняті особливі екстрені заходи. Була створена система особливої спостережної служби, під керівництвом відомих лікарів, в тих місцях, де існувала велика вірогідність спалаху епідемії. Досвід попередніх епідемій у 1892–1893 рр. показав, що хвороба розповсюджується головними чином через водні та сухопутні шляхи [21, с. 11].

Загрозлива ситуація виникла в місті Києві – центрі жвавих економічних і соціальних відношень з містами Росії. Місто слугувало пунктом постійного прибуття й мешкання великої кількості людей (особливо богомольців) [18,

с. 13]. У Київській та інших губерніях були створені мережі лікарняно-спостережних пунктів на шляхах пересування більш менш значних мас людей (сухопутних та водних), а також у громадських місцях їх скупчення, які своєчасно отримували дані про перші випадки захворювань, вживали необхідні заходи для лікування хворих і попередження розповсюдження хвороби. Першими розповсюджувачами хвороби й першими жертвами зараження були особи, що погано харчувалися й були відірвані від звичайної побутової обстановки. Це були працівники, які не мали постійної роботи й помешкання, богомольці і т.п. Таким чином, на шляхах пересування таких мас і була зосереджена робота лікарняно-спостережних пунктів [7, с. 9].

1 травня 1904 р. у Київській губернії було введено в дію Положення про земське управління в губерніях Південно-Західного краю Російської імперії [16, с. 2; 17, с. 334; 23, с. 1]. Перед новоутвореними земськими установами, одним з головних завдань яких, було піклування про стан здоров'я населення. Значну увагу земства звертали та їх медичні установи на боротьбу зі смертоносними інфекційними недугами та іншими формами захворювань [4, с. 64; 23, с. 48]. З перших днів вони перейняли від Приказів громадського піклування всі медичні установи, в тому числі лікарні, які на той час були в край занедбаному стані. Організувавши медичну структуру на свій лад, новоутворені установи почали розширювати мережу лікарняних закладів, спрямовуючи їх на боротьбу зі смертоносними недугами, що поширювались, загалом, серед бідних сільських мешканців, що становили 97% всього населення України (табл.).

Таблиця

Холерні епідемії у Київській губернії у період 1892–1914 років [14, с. 68-69]

<i>Роки</i>	<i>Міста</i>	<i>Села</i>	<i>Загальна кількість хворих</i>	<i>Загальна кількість померлих</i>
1892	4372	8192	12564	4693
1893	3202	4610	7812	3051
1894	215	197	412	193
1895	327	331	658	273
1907	1113	165	1278	407
1908	154	592	746	327
1909	125	296	421	193
1910	2981	11428	14409	3185
1911	-	9	9	3
1912	-	-	-	-
1913	-	2	2	2
1914	10	65	75	37
Разом	12499	25887	38386	123647

Вагоме місце у боротьбі з епідеміями хвороб належало лікарняно-спостережним пунктам, що склалися з амбулаторії зі стаціонаром на 3-4 ліжка для хворих, їдальні та приміщень для персоналу. У цих пунктах як прийшло, так і місцеве населення отримувало лікарняну допомогу у випадку захворювання; забезпечували гарячим харчуванням всіх охочих [7, с. 10-11].

Персонал подібного пункту складався з одного лікаря чи студента-медика старшого курсу, фельдшера, кухарки та санітарного працівника. Розміри платні були визначені станом на 1907 р. такі: для лікаря – 200 руб. щомісяця, студента – 100-200, фельдшера – 60 й санітара – 15 руб., і забезпеченні останнього продовольством. За неповними підрахунками щомісячний кошторис лікарняно-спостережного пункту становив 500 руб. На утримання закладу лікарняного приміщення на 4-5 ліжок – 800 руб., ще 350 руб. щорічно витрачали на харчування хворих з розрахунку 1 копійка на день на одну людину.

Земством була запланована організація лікарсько-спостережних пунктів у містах Ржищеві, Трипіллі, Межигір'ї, Гуровщині, Боярці та Бородянці-Київського повіту; Козятині, Василькові-Бердичівського повіту; у Васильків та Білій Церкві-Васильківського повіту; у Звенигородці, Шполі та с. Єрках-Звенигородського повіту; у Каневі та с. Миронівка-Канівського повіту; у селах Ротичахі Ставище-Радомишльського повіту; Володарці-Сквирського повіту; в м. Ставище-Таращанського повіту; Умань, Тальному, Покотилівці, й селах Тальянах та Соколовці-Уманського повіту; Черкасах та будинку Секірної-Черкаського повіту; біля пристані Бужин, Александрівці Боровиці-Чигиринського повіту.

Влада залучила до боротьби з холерою не лише Київське губернське земське правління, а й міські самоуправи, відомства залізничних та водних шляхів сполучення, товариства великих міст, духовне відомство, адміністрації фабрик, заводів та великих сільських господарств.

Лікарсько-спостережні пункти, також були заплановані на залізничних станціях Фастів, Козятин, Малин або Бородянка, Миронівка, Бобринська, Фундуклівка, Христинівка, а з боку Округоюводних шляхів сполучення у Межигір'ї, Ржищеві, Трипіллі, Каневі, домі Секірної, Черкасах, Бужині та гірлі річки в Прип'ять [7, с. 9-10].

За сприянням Київського губернського земського правління, були створені спеціальні епідемічні загони для боротьби з епідемією, як допоміжний персонал для дільничних лікарів. Вони склалися з лікаря, двох фельдшерів та двох санітарів. Головним завданням їх було: найретельнішим способом перевіряти всіх осіб, що захворіли холерою; проводити ізоляцію хворого від здорового населення [21, с. 59]; слідкувати, щоб всі особи, які приходили до хворого не були інфіковані хворобою. Спорядження загонів складалося: з аптечки та запасу

лікувальних (в т.ч. лікувальних сироваток) та дезінфекційних засобів. Вони, проводили вагому санітарно-епідеміологічну роботу серед населення.

На Московсько-Кієво-Воронезькій залізниці Головна санітарна комісія закуповувала кип'ятильники, що встановлювались на станціях, посилила медичні установи санітарними лікарями, фельдшерами, забезпечила їх апаратами – для дезінфекції постільної білизни, облаштувала, санітарні вагони на станціях великих міст [10, с. 3].

Особливої уваги заслуговує діяльність лікарів, стосовно популяризації санітарно-гігієнічних знань, щодо профілактики інфекційних та інших захворювань. Вони проводили виставки медичних препаратів, довідкової літератури, доводили до сільського населення елементарні знання про хвороби і способи боротьби з ними. Матеріалами слугували праці, розроблені Комісією з розповсюдження гігієнічних знань в народі при Товаристві російських лікарів у пам'ять М. І. Пирогова [20, с. 70; 5, с.137].

Народні, медичні та бібліотеки земських шкіл закуповували книги з медицини гігієни. У періодичних виданнях час від часу з'являлись поради стосовно прояву перших ознак захворювання, дотримання особистої гігієни та прийняття необхідних заходів лікування [1, с. 71-73; 11; 12]. У амбулаторіях роздавали інформаційні листки про холеру та про інші інфекційні хвороби [20, с. 72-73], що було одним з ефективних та активних методів просвітницької діяльності серед населення у боротьбі з недугами. Земства залучали до просвітницької роботи вчителів шкіл, священнослужителів, санітарів, фельдшерів, які, на відміну від лікарів, мали більш взаємні й постійні відносини з населенням й до яких більше прислухався люд [9, с. 73 зв.].

Слід відмітити, що одним з найбільш дієвих способів розповсюдження санітарно-профілактичних знань, було ознайомлення підростаючого покоління в школах з самими простими вимогами гігієни. Адже, як зазначали лікарі, привчити дітей до елементарних правил гігієни було набагато легше ніж доросле населення, яке зі своїм консерватизмом та забобонними звичаями тяжко сприймало необхідність дотримання гігієнічних умов життя.

Проте заходи, що були спрямовані на покращення санітарно-гігієнічних норм не виконувались у повному обсязі не лише в межах діяльності якоїсь однієї амбулаторії, а навіть повіту, про що зазначали самі лікарі. Головними труднощами у впровадженні заходів були: неможливість вчасно виявити хворобу, тому що її симптоматика хвороби час від часу могла бути схожою на інші неінфекційні захворювання; антисанітарні умови побуту більшості сімей сільського населення, особливо серед бідних верств, яке жило дуже скупчено і не мало матеріальних можливостей для дотримання санітарно-гігієнічних норм [4, с. 70; 5, с. 145-148; 21, с. 11; 20, с. 61; 22, с. 113]. Слід додати, що до заходів, яких вживали для боротьби з холерою, сільське населення нерідко відносилося ворожо, наслідком чого

були безпідставні чутки, що розповсюджувалися серед люду [18, с. 19]. Але попри всі недоліки, що спіткали медичний персонал земських лікарняних установ у впровадженні заходів боротьби з небезпечними захворюваннями та розповсюдженню гігієнічних знань, – все ж він відіграв важливу роль у пропаганді медичних знань серед населення таборотбі з епідеміями небезпечних захворювань.

Отже, земська медицина зробила вагомий внесок у розповсюдження санітарно-гігієнічних знань серед населення, розбудову мережі медичних закладів на теренах Київської губернії й надання більш кваліфікованої допомоги жителям міст та сіл губернії. Адже, земські лікарі несли головний тягар не тільки у боротьбі з епідеміями холери, а й і іншими небезпечними захворюваннями, які поширювались серед бідних верств населення, що були надто поширеними в Російській імперії [2, с. 343; 20, с. 73].

Використана література:

1. Адресная и справочная книга “Весь Киев” на 1912 год. – К., 1912.
2. *Верхратський С. А., Забудовський П. Ю.* Історія медицини. – 4-е вид. вип. та доп. – К., 1991.
3. *Веселовский Б.* История земства за 40 лет. СПб, 1909. – Т. 1.
4. Врачебно-санитарная хроника Киевской губернии. – 1907. – № 1.
5. Врачебно-санитарная хроника Киевской губернии. – 1907. – № 6-7.
6. Врачебно-санитарная хроника Киевской губернии. – 1907. – № 9-10.
7. Врачебно-санитарная хроника Киевской губернии. – 1907. – № 11-12.
8. Врачебно-санитарная хроника Киевской губернии. – 1915. – № 9-12.
9. Державний архів Черкаської області Ф. 548 – Оп. 1. – Спр. 4.
10. Киевлянин. – 1907. – № 258.
11. Киевская земская газета. – 1909. – № 34.
12. Киевская земская газета. – 1915. – № 24.
13. *Львов Т. Е., Полнер И. Г.* Наше земство и 50 лет его работы. – М., 1914.
14. Матеріали санітарної статистики України 176-1914 рр. – Вип. 1. – Х., 1926. – Т. 1.
15. Очерки развития земской медицины в губерниях, вошедших в состав УССР, в Бессарабии и в Крыму. – К, 1940.
16. Положение об управлении земским хозяйством губерниях Виленской... – СПб., 1903.
17. Полное собрание законов Российской империи. – СПб, 1905. – Т. 23.
18. Труды первого съезда врачей Киевской губернии, происходившего с разрешения Министерства Внутренних Дел в г. Киеве в 1893 г. – К., 1894.
19. *Френзель З. Г.* Основной неразрешенный вопрос земской медицины // Юбилейный земский сборник. – СПб., 1914.
20. Центральний державний історичний архів в м. Києві (далі: ЦДІАК)
21. Ф. 336 – Оп. 1 – Спр. 3017.
22. ЦДІАК Ф. 442. – Оп. 534. – Спр. 422.
23. ЦДІАК Ф. 442 – Оп. 626. – Спр. 20.
24. ЦДІАК Ф. 442 – Оп. 656. – Спр. 132 ч. 1.

Андрияка А. А. Больничные учреждения земств Киевской губернии в ликвидации эпидемии холеры в начале XX в.

В статье раскрыта деятельность медицинского персонала больничных учреждений земств Киевской губернии в предоставлении медицинской помощи и проведения просветительской работы среди населения для ликвидации и предотвращения распространения эпидемии холеры.

Ключевые слова: земство, медицинские учреждения, эпидемия, просветительская деятельность.

ANDRIYAKA ANNA. *Hospitals of Zemstvos of Kiev province participated in the elimination of the cholera epidemic in the early XX century.*

The article describes the activities of medical personnel of hospitals of Zemstvos of Kiev province in the medical care and education of the public in order to prevent the spread of cholera epidemic.

Keywords: zemstvo, hospitals, epidemic, public education.

Антонюк Т. Д.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ІНТЕГРАЦІЯ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА З ПРОВІДНИМИ ЗАКОРДОННИМИ ВИЩИМИ ШКОЛАМИ В КОНТЕКСТІ БОЛОНСЬКИХ ДОМОВЛЕНОСТЕЙ

Процеси інтеграції української системи вищої освіти в європейську і світову згідно з Болонською декларацією є визначальними у життєдіяльності сучасної вищої школи. Успішне співробітництво українських вишів з закордонними залежить від багатьох факторів, серед яких чільне місце посідає кадрове забезпечення університету, рейтинг серед вітчизняних і зарубіжних вищих навчальних закладів, мотивованість студентів і професорсько-викладацького складу інтегруватися в світовий освітній простір.

Ключові слова: міжнародна співпраця, вища освіта, Болонська декларація, закордонні університети, програми співпраці, академічна мобільність, інтеграція, європейський і світовий освітній простір, конкурентоспроможність.

Сучасні умови реформування вищої освіти передбачають активну міжнародну співпрацю вищих навчальних закладів як фактор їх успішного розвитку і постійного оновлення. З 1999 року з моменту підписання Болонської декларації створюється єдиний європейський простір вищої освіти, активізується європейська система вищої освіти у світовому масштабі. У 2005 році Україна підписала Болонську декларацію і цим самим реально включилася в інтеграційні процеси заради самоідентифікації і самоусвідомлення себе у міжнародному контексті. Проблема європейської і світової інтеграції вітчизняної вищої школи розв'язується в руслі Болонського процесу і має кілька взаємопов'язаних аспектів. Вихід на новий рівень інтеграції науки і освіти тісно пов'язаний з демократизацією освітньої політики України, а отже відкритістю української системи вищої освіти. З метою підтримки існуючих і встановлення нових зв'язків між Україною й іншими країнами світу, формування активного інтерфейсу між студентами, аспірантами, професорсько-викладацьким складом університетів й міжнародними фондами, організаціями і українськими вишами створюються центри міжнародного співробітництва. Центри або відділи міжнародних зв'язків, створені в кожному університеті, допомагають студентам,